

Illúzió, álom vagy kényszer

Major Nándor: *Egy állameszme tündöklése és bukása*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013

Három tanulmány egésszé áll össze, hogy a vajdasági szellemi élet jelentős termékeként, a bennünket körülvevő világ, a körülöttünk lejátszódó események megértését megkönnyítő alkotássá váljon. Így kötetbe gyűjtve derül ki, hogy e tanulmányok szerves egészet alkotnak. (Valószínűnek tartjuk, hogy Major a harmadik szöveget már ennek az egésznek a kialakítása érdekében írta.)

1.

Még nem ébredtünk tudatára, sőt mivel az a szabály érvényesül, hogy a letűnt rendszerről rosszat vagy semmit, nem is akarjuk tudatosítani, hogy a vajdasági magyarság életében az elmúlt évtizedekben lejátszódott egy történelmi fordulat: egy erős, népes vajdasági magyar értelmiség született. A fordulat méretének érzékeltetésére elég elmondani, hogy a hazai (magyar és szerb) és a magyarországi, kisebb részben más külföldi egyetemeken évente sokszorosan több diplomás embert adnak ennek a közösségnek, mint ahány egyetemi végzettségű ember összesen élt itt a II. világháború előtti korszakban. Azt már nem is említjük, mennyi az érettségizett ember. Mindennek eredményeként olyan erős és népes értelmiségünk van, mint még soha a történelemben.

Ezt a tényezőt Major könyve jelentőségének kiemelésére említettük. Mert ennek a jelentős értelmiségi rétegnek a beérése már érezteti a hatását. Itt már nem csak egyszerűen mennyiségről van szó. (Ma már ott tartunk, hogy a doktoranduszok külön jegyzéket szeretnének készíteni, hogy legalább róluk tudjuk: hányan vannak, és mit csinálnak.) Ez a népes értelmiségi réteg alkotni kezd. Nem csak az iskoláknak, községeknek adnak jelentős segítséget. Nem csak az irodalomban tartunk ott, hogy egy-egy

vidéki tanító-tanár kész regénnyel robban be az irodalomba. A vajdasági szellemi élet legnagyobb alkotásai ugyan egy régebben kialakult értelmiségnek tulajdoníthatók. Ám a helytörténeteink meg az 1944–45. évi magyar tragédia feltárása már jelentős mértékben ennek az értelmiségnek az érdeme. Ez az értelmiség számos más formában is mind több jelét adja annak, hogy létezik, dolgozik, mind több alkotással gazdagít bennünket.

Ugyanakkor mintha a társadalomtudomány nem létezne. E téren alig akad jelentősebb mű. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság évi tanácskozásain éppen az ilyen tárgyú értekezésekből van a legnagyobb hiány. Szinte már az a benyomásunk, hogy a vajdasági magyar értelmiséget nem is érdeklik a társadalomtudományok, vagy legalábbis még sokat kell várni arra, hogy ez az érdeklődés új alkotókat és új alkotásokat hozzon létre. Major alkotómunkája általában és ez a műve – éppen ezért – hiánypótló alkotásként is jelentős. Mert amiről ő ír, nem egyszerűen történelem, hogy a történelmünkkel kapcsolatosan olyan gazdag irodalomnak egy újabb terméke legyen. És ami e műben történelem, az is csak úgy jelenik meg, mint ahogyan a társadalomtudomány nagy alkotói foglalkoztak a közelmúlttal vagy az éppen akkor lejátszódó eseményekkel. Amiről Major ír, számunkra nem történelem, hanem az életünk. A múltnak is csak annyi szerepe van, hogy segít megérteni azt a világot, amelyben élünk, azokat az eseményeket, amelyek az életünk részét képezték tegnap és képezik még ma is, amelyeket a holnapunk érdekében meg kell ismernünk és meg kell értenünk. Major azok felé is közvetíti az ismereteket, akik számára mindez már történelem. Mert – ahogyan az ókori rómaiak mondták – a történelem az élet tanítómestere. És nagy árat fizet az, aki nem tud vagy nem akar tanulni ettől a tanítómestertől.

Azt már nem is kell hangsúlyozni, hogy az is, ami ebben a könyvben történelem, az csak a társadalomtudomány prizmján keresztül jelenik meg. Mert e tudományágnak az igazi témája, hogyan alakítja az ember a történelmét. Ez a tudományág nem más, mint válaszkérés a legemberibb kérdésre: hogyan születnek a történelmet formáló eszmék, az eszmék hogyan határozzák meg az ember tevékenységét, és ez a tevékenység hogyan érvényesül az adott körülmények által determinált helyzetben. Mert a történelemalakítással kapcsolatban a társadalomtudomány nem azt adja, ami a történetírás tárgya, tehát magát az eseményt, hanem a bizonyos eszmék és elképzelések alapján folytatott tudatos emberi tevékenységről beszél.

2.

Illúzió, álom vagy kényszer – ezt a címet adtuk Major könyvének bemutatására szánt szerény kísérletünknek. Ez a három lehetőség merül fel ugyanis a könyv tárgyát képező „jugoszláv állameszmével”, sőt általában a „jugoszláv” nemzet fogalmával kapcsolatban. A „háromnevű, de egy nemzet”, vagy általánosabban „egy nemzet három törzse” elképzelés nem csak a délszláv nemzetek illúziója volt történelmük egy korszakában. Kisebb különbség is, mint amilyen a szerb és a szlovén nyelv között van, elegendő két különböző nemzet kialakulásához. A szerbhorvát vagy Horvátországban a horvátszerb nyelv létezésének illúziója azonban életben volt a titói Jugoszláviában, hogy a boszniai nyelvet, amelyre a föderáció minden okmányát le kellett fordítani, így nevezzék: „a Bosznia-Hercegovinában hivatalos használatban lévő szerbhorvát, illetve horvátszerb nyelv”. Napjainkban külön nemzetként és nyelvként kivált a montenegrói is – még külön ábécét is készítettek. És ott vannak még a macedónok is. Annak az eszmének az illúziója, hogy a három délszláv nemzet (a szerb, a horvát és a szlovén) egy nemzet azonban élt, és tevékenységet befolyásoló erő volt a Major által vizsgált korban.

Ezt az illúziót táplálta a nemzetközi közösség is. A békeszerződésekkel megteremtett és a népszövetséggel fenntartani próbált, két világháború közti rendnek a kiindulópontja ugyanis az volt, hogy a két nagy, soknemzetiségű birodalom (az Osztrák–Magyar Monarchia és az Ottomán Birodalom) helyén nyugat-európai típusú nemzetállamokat kell létrehozni. (A II. világháború után már belső törvénykezéssel helyettesített „védhatalmat” is beépítve, annak alapján, hogy egy nemzetállam bizonyos hatáskört kaphat nemzetének más államok területén élő részei felé.) Ebbe az elképzelésbe azonban beleépült két illúzió is. Az egyik: a délszláv és a csehszlovák egy nemzet. A másik: a most megteremtett nemzetállamokban a kisebbségek éppúgy elnemzetietlenednek, mint ahogyan a nemzet alakulásának korábbi szakaszában ezek a kisebbségek beolvadtak Nyugat-Európa nemzetállamainak nemzeteibe.

Major az általa taglalt eszmének illúziós jellegét vizsgálja legkevésbé, mert ez kap legkisebb szerepet annak a célnak a szempontjából, amelyet könyvének előszavában így fogalmaz meg: „Tisztánlátásunk előmozdítása érdekében fontosnak találtam áttekinteni azt, ami mögöttünk van.” Ahogyan mi fogalmaztunk: abból a szempontból, hogy megértsük a körülöttünk, velünk lejátszódó eseményeket, a bennünket sújtó tragédiák hajtóerőit, rugóit. Sokkal nagyobb szerepet kapott azonban az, ami a jugoszláv állameszmében álom volt. És ez az álom: a délszláv nemzetek felszabadí-

tása, egy olyan államnak a megteremtése, amelyben ők egyenrangú nemzetként élhetnek.

Ezzel kapcsolatban csak röviden utal arra, hogy ennek az álomnak a valóra váltására két elképzelés létezett. „A horvát politikai elit ausztrószláv áramlatával szemben, akik a Habsburg-monarchia keretében, trializmussal szándékoztak egy nagy délszláv államot teremteni, a Jugoszláv Bizottságban a horvát elitnek másik szárnya jutott szóhoz, amely a Habsburg-monarchián kívül, minden délszlávot és Szerbiát is felölelő, új független államot kívánt létrehozni.” Major elmondja azt is, hogy az új állam végül két állam: a néhány állam, köztük Magyarország által elismert Szlovén–Horvát–Szerb Állam és Szerbia egyesülésével jött létre. De nem részletezi, hogy a Habsburg-monarchiában a baloldal, a szlovén és horvát szociáldemokrácia is sokáig a monarchia keretében képzelte el a délszláv kérdés megoldását. Ahogyan a szlovének fogalmaztak: „a nemzeti elv és a horvát állami jog alapján a Habsburg-dinasztia égisze alatt egy önálló, idegen nép minden uralmától mentes, szabadon és demokratikusan felépített állami testben kell egyesülnie a Monarchia minden területének, amelyen szlovének, horvátok és szerbek élnek”. Sőt ezenfelül a szlovének attól féltek, hogy a monarchia szétesése rájuk nézve súlyos következményekkel jár. A horvát szociáldemokráciában pedig létezett egy elképzelés, hogy a „magyaronok” elleni harc helyett össze kell fogni a hasonlóan elnyomott magyarokkal.

Mint mondtuk, Major nem foglalkozik részletesebben a jugoszláv állameszmének e vonatkozásaival, mert a későbbi fejlemények értelmezéséhez és megmagyarázásához elsősorban ennek az álomnak a szerb vonatkozását kell taglalnia. Ez a szerb álom viszont nem más, mint az, hogy minden szerb egy államba kerüljön. Ez az álom ugyanis Szerbia részéről az alapvető hajtóereje annak a kényszernek érzett eltökéltségnek, hogy ezt a délszláv államot megteremtsék. De ez a kényszer jelentkezik akkor is, ha azt akarják, hogy a délszlávok jelentősebb szerepet játsszanak a nemzetközi életben. A monarchiában élő délszlávok kényszerítő szükségletnek érzik már az „egy nemzet” felfogásnak az érvényesítését is. Ahogyan Major idézi a Jugoszláv Bizottság állásfoglalását: „A jugoszlávok egységes nemzetet képeznek, nyelvük azonos, és vitathatatlan földrajzi adottságaik és nemzeti tudatuk szerint is egységesek. Ez a nép majd csak akkor rendelkezik a független létezésforma szükséges eszközeivel, miután egyesül.” Szerb szempontból azonban az egységes államra szükség van már azért is, hogy a délszláv állam nemzetközi súlyt kapjon. Szerbia miniszterelnöke, Pašić szerint – szintén Majort idézve – „egy minél nagyobb és minél erősebb nemzeti államot kell teremteni”, mert csak egy ilyen állam „garantálhatja a tartós békét”. Ezért „Szerbiából egy erős délnyugati szláv államot terem-

tenénk, amely felölelné az összes szerbeket és az összes horvátokat és az összes szlovénokat”.

Ezzel már el is jutottunk oda, amiben Major az utóbbi majd száz esztendő eseményeinek eszmei rugóját találja meg: ezek a nemzetek csak egy egységes államban lehetnek mindannyian együtt, ennek az államnak minden feldarabolása azzal jár, hogy mindhárom nemzetnek, de elsősorban a szerbeknek és a horvátoknak egy része egy másik nemzet uralma alá kerül, amit a nacionalizmus e nemzeteknél egymás gyilkolásának mozgatóerejévé tesz. Az e gyilkos magatartások megértéséhez szükséges kiegészítő vizsgálatot is elvégzi Major. A létrejött délszláv államban ugyanis az illúzió és az álom szertefoszlott. Kiderült, hogy a három nyelv nem egy nemzet, sőt közöttük ugyanolyan, ha ugyan még nem nagyobb gyűlölet támadhat, mint bármelyik másik két nemzet között. A felszabadulás álma helyébe pedig szerb dominancia, sőt diktatúra lépett. Igazolva a társadalmi mozgások megértésének egyik vezérfonalát: nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.

Az ebből felhalmozódó robbanóerőt a nacionalizmus alakította gyilkolássá. Mert a nemzetben általában benne van az a mechanizmus, amely tagjait arra képesíti, hogy a nemzet nevében és érdekében ölni legyenek képesek és halni legyenek készek. És benne van az is, hogy minden nemzet más népekkel szemben határozza meg a maga identitását. A nacionalizmus ezeknek a tényezőknek a felfokozásával válik gyilkolássá. És már Major kezében is van a magyarázat kulcsa. Jugoszlávia feldarabolása a fasiszta megszállás alatt így teszi tömeggyilkosságok színterévé ezt a területet. Mellékesen magyarázatot adva a népfelszabadító háborúnak arra a paradox jelenségére is, hogy a szerbek adták a partizán egységek lényeges erejét, többek között azért, mert – a szerbekkel szemben kialakult ellenséges hangulatot is meglovagolva és a diktatúrák alapvető törekvését érvényesítve – minél több embert bűnrészessé tenni – leggyakrabban ők voltak a gyilkolások áldozatai. Mégis – ahogyan Major fogalmaz – „Szerbia pacifikált terület volt”, és a népfelszabadító antifasiszta tanács Szerbiában alakult meg legutoljára. Az országon belül kialakult ellenállási mozgalom pedig végül nemcsak a megszállók szövetségese lett a partizánok elleni harcban, hanem addig is a magyarországi Pécs, Baja és Mohács meg a romániai Temesvár és Resica térséget is felölelő Nagy-Szerbiáért harcolt.

Mindezek után Majornak könnyű megfejtienie és az olvasó elé tárnia a miloševići korszak igazi titkát és politikájának lényegét. A miloševići rendszerben ugyanis már könnyű felismerni annak a törekvésnek a kísértését, hogy minden szerb kerüljön egy államba. (A rosszmájúak szerint ez majdnem sikerült is neki, hisz a határon túli szerbek jelentős része me-

nekültként Szerbiába települt át.) Miloševićnek és Tuđmannak Bosznia felosztásáról kötött megállapodásában pedig azt a törekvést is, hogy a horvátok is egy államba kerüljenek. Azzal, hogy a területgyarapítást mindig etnikai tisztogatás is kíséri. Így bontakozik ki előttünk a Major által felvázolt kép: a jugoszláv állameszme a délszláv nemzet létezésének illúziójából és a délszláv nemzetek felszabadításának álmából született. Az illúziót már az első közös állam szétzúzta. Egy gyilkolással teli világháború és a még borzalmasabb délszláv háborúk ennek az álmát is elsöpörték. Mert igaz, hogy csak egy ilyen államban élhetne együtt minden szerb és minden horvát. Még kegyetlenebb igazság, hogy ha nem élnek egy államban, akkor a „három nyelv egy nemzet” illúzió gyorsan a három – elsősorban a két, de itt már új tényezőként csatlakozva a harmadik, a bosnyák, amelyet sem a szerbek, sem a horvátok nem ismernek el külön nemzetnek – nemzet közötti kegyetlen gyilkolássá válik, hogy a többségi területeket megkaparintsák, sőt onnan a másik nemzetet elűldözzék, kiirtsák. És ennek az elképzelésnek a végleges bukása a miloševići kudarcban vezet el a mai helyzethez: nem egy, hanem hat délszláv nemzet van (az akkor emlegetett három mellé még felsorakozott a bosnyák, a macedón és a montenegrói), közülük egyik sem teremthet etnikailag tiszta területet. Tehát meg kell tanulniuk együtt élni. Major arra tesz kísérletet, hogy ne csak egy viharos történelem számos titkát fejtse meg, hanem megkönnyítse annak megértését is, mi történt velünk a közelmúltban. És mindezen felül a történelemalakítás titkának a megfejtését, az embereket irányító eszmék kialakulásának és ezen eszméknek az emberekre gyakorolt hatás mechanizmusát is feltáró remekművet adjon az olvasó kezébe.

3.

A regényíró Major az egymást követő nemzedékek közti viszony két vonatkozását látta. (Major az 1950. áprilisi *Híd* nemzedékének tagjaként írónak indult. Elbeszéléskötetei jelentek meg. Két figyelmet érdemlő regénye is napvilágot látott: a *Dél* 1965-ben és a *Hullámok*, amellyel az 1968. évi regény pályázaton második díjat nyert. Utána lett szemleíró, majd ezzel a könyvével már mint a könyvtári olvasótermek asztala mellett újabb adatok után kutató tudós szerepében jelenik meg előttünk. Ez a műve más körülmények között akár doktori értekezés is lehetne: a felhasznált források gazdag jegyzékét tartalmazza.) Az egyik a hála, mert mi már a tőlük kapott dolgokból élünk. Ahogy a *Dél* egyik hőse fogalmaz: szinte hullarablók vagyunk. „Elvégre – mondja – hullarablás az is, ha az előttünk járó emberöltőtől – apánk, ránk ne sújts! – eltulajdonítjuk összes javaikat, ma-

gát a világot, mihelyt meghalnak.” Mire lassan ő is „előttünk járó emberöltő” lesz, ebből lesz a mi nemzedékünknek az a feladata, hogy minél többet hagyjunk az utánunk jövőknek. A másik viszonyulás a *Hullámok* hőséé: a számonkérés, mert az elődök megalkudtak, esetleg még árulók is lettek, „folyton ribilliót csaptak, kínlódtak, szenvedtek, keseregtek, mártírkodtak, de sohasem cselekedtek”, ami azt jelentette, hogy mi is felelősségre vontuk elődeinket, és bennünket is elszámoltatnak az utánunk következők.

Major tudatában van annak, hogy számot kell adnunk és felelősek vagyunk, főként a „hullarablóknak”, a jövő nemzedékeknek kell sokat adnunk. Elsősorban az a feladatunk, hogy megkönnyítsük számukra annak a kornak a megértését, amelyben mi éltünk, amelyben ők már nem is annyira az öngazgatás és a testvériség–egység álmának kudarcát, hanem csak az árnyoldal kinövéseit látják. Tisztábban kell, hogy lássák azokat a borzalmakat, amelyeknek ők már csak a következményeit, utóhatásait érzik. (Ahogyan Major fogalmaz ennek a műnek az előszavában: feladatának érzi, hogy előmozdítsa tisztánlátásunkat.) De nekünk kell képet adnunk arról a korról is, amely számukra már történelem. Major igyekszik eleget tenni ennek a kettős feladatnak. A mi korunkban végrehajtott fordulatok, nagy nekilendülések ábrázolására ott van az 1950. évi áprilisi *Híd* körüli történésekről és annak koráról eddig legteljesebb képet adó *Kényszerhelyzetben árnyalatokért* című könyv. A *Szerbia Milošević után* címen kiadott cikkgyűjteménye – a szerkesztés és a csoportosítás jóvoltából – egészzé összeálló képet ad a legújabb folyamatokról. A *Kisebbségi breviárum* című könyvében kisebbségi kérdéseinkkel is foglalkozik. Most e munkásság koronájaként itt van ez a társadalomtudományi kép egy viharos korszak mozgatóerőiről.

Major tudatában van annak, hogy még vannak feladatai, és hogy nem sok ideje van arra, hogy eleget tegyen ezeknek a feladatoknak. Mert még rengeteg mondanivalója van. (Ebből valamit megérezhetünk, ha felfigyelünk arra, hogy a most ismertett könyv harmadik fejezetéhez csatolt Jegyzetek hosszabbak, mint maga a fejezet: 37 oldalt tesznek ki a fejezet 27 oldalával szemben.) Ígéretet is tett arra, hogy még sok mindent elmond majd erről a korról.

A mi korunk történéseivel kapcsolatban ezt az ígéretét konkrétan meg is fogalmazta. „Ezúttal ennyire futotta. De nem gondolok itt megállni. Folytatom ezt az elkésett őrzőjáratot” – írta a *Kényszerhelyzetben árnyalatokért* című művének utószavában. És most, hogy a múlttal való leszámolásnak a hevülete elmúlt, ideje is lenne végre objektívan szólni egy egyedülálló, a vajdasági magyarság számára soha vissza nem térő történelmi korszakról. Amikor a vajdasági magyarság a világ magyarságának élvonalában állott.

Amikor a Forum regény pályázatán a modern regény minden kísérlete felvonult, Bori Imre új fejezetet nyitott a magyar irodalomtörténetben, a *Magyar Szó* volt a világ legjobb magyar napilapja. Ukrajnáig szívesen hallgatták az Újvidéki Rádiót, kicsempésztük a *Híd* magyar szerzők írásait tartalmazó számaint, a magyarországi színészek, énekesek, újságírók nálunk keresték meg a nyaralásra, bevásárlásra valót, Kun Béláné nem hagyhatta el Magyarországot, és így fia vette fel helyette itt a tiszteletdíjat stb. (Vajda Gábor hatalmas jelentőségű szellemtörténeti művet írt erről a korszakról. De őt már a nemzedéki ellentétek és a Bori Imrével való ellenséges viszony megakadályozta, hogy minderről képet adjon.)

A Majorra váró másik feladat vállalásáról már nincs ilyen konkrét ígéretünk. Csak a miloševići korszakról szóló cikkekben van több utalás arra, hogy „e sorok írójának” vannak exkluzív értesülései. És az itt ismertetett mű előszavában tesz említést arról, hogy „[a] fentiek áttekintésére személyes indítékaim is voltak: 1974-től kezdve ebben a második Jugoszláviában – Vajdaságban és a föderációban – felelősségteljes posztokat töltöttem be. 1988-ban, amikor Vajdaság autonómiáját megdöntötték, a tartomány »állandamelnöksége« elnökének a posztján voltam”. Mindez azonban csak arra utal, hogy Majornak sok mondanivalója van arról a korszakról, amikor ő is a „nagypolitika” formálói közé tartozott. Ebben csak a baráti jóakarát lát ígéretet, hogy Major szólni fog még erről a korszakról is. Most nem marad más hátra számunkra, mint hogy üdvözöljük a vajdasági magyar szellemi életnek ezt a remekművét, és reméljük, nem ez Major utolsó könyve.

